

“AD OPERA DE POPULETO”: el finançament de les obres de Poblet a partir de les deixes dels segles XII i XIII

Jordi Morelló Baget

jmorellobaget@gmail.com*

RESUM Aquest article es basa en l'anàlisi de les deixes “ad opera” vinculades al cenobi de la Conca, com a tals destinades a sufragar les obres durant l'etapa de construcció de les principals edificacions que conformen el conjunt monumental pobletà. Hom passa revista als donadors, la composició i el destí concret d'algunes de les deixes registrades, a fi d'intentar posar una mica més de llum sobre els diferents processos constructius desenvolupats al monestir, especialment durant el període 1163-1249. En darrer terme, s'incideix en l'aparició, en el si de la comunitat monàstica, d'un ofici específic, el d'obrer, com a gestor dels diferents tipus de béns adscrits a l'Obra.

RESUMEN Este artículo se basa en el análisis de las mandas testamentarias “ad opera” vinculadas al cenobio de la Conca de Barberà, como tales destinadas a sufragar las obras durante la etapa de construcción de las principales edificaciones que conforman el conjunto monumental de Poblet. Se pasa revista a los donadores, la composición y el destino concreto de algunas de las mandas registradas, con el fin de intentar poner un poco más de luz sobre los distintos procesos constructivos desarrollados en el monasterio, sobre todo durante el periodo 1163-1249. En último término, se incide en la aparición, en el seno de la comunidad monástica, de un oficio específico, el de obrero, como gestor de los diferentes tipos de bienes adscritos a la Obra.

ABSTRACT This article is based on the analysis of the testamentary gifts “ad opera” linked to the monastery of the Conca de Barberà, as such aimed to finance the works during the construction time of the main buildings that make up the monumental complex of Poblet. The donors, the composition and the specific destination of some of those donations are reviewed, in order to try to shed a little more light on the different construction processes developed in the monastery, especially during the period 1163-1249. The last issue addressed is about the emergence, within the monastic community, of an officer as manager of the different assets attached to the Work.

Paraules clau: Poblet, deixes “ad opera”, obrers.

Palabras clave: Poblet, mandas “ad opera”, obreros.

Keywords: Poblet, gifts “ad opera”, managers of the Work.

Jordi Morelló Baget. Historiador (Reus, 1967). Doctor en Història Medieval per la Universitat de Barcelona (1998). Iniciat en l'estudi de la fiscalitat i finances municipals de dues viles del Camp de Tarragona (Reus i Valls), temàtica posteriorment estesa a altres àmbits territorials; decantat més tard per l'estudi de la fiscalitat eclesiàstica en el marc de la Corona d'Aragó dels segles XIV i XV; i, darrerament, pel fenomen de la petrificació a Catalunya, entre els segles XI i XIII, en el marc del Projecte *Petrifying Wealth*.¹

Introducció

Els testaments dels segles XII i XIII solen contenir moltes deixes per a esglésies, si bé només algunes especifiquen un destí concret, ja fos que anessin destinades a clergues –per a celebració de misses– o per a costejar l’obra d’un determinat temple, cosa que sol indicar-se amb l’expressió “ad opera” o també “operi ecclesie”. Aquestes últimes són les que ens interessin aquí, ja que ens ofereixen pistes del moment o dels períodes durant els quals es varen construir o reedificar aquests temples en el context de l’expansió de l’arquitectura del Romànic a casa nostra.

Darrerament, una de les tasques dutes a terme en el marc del Projecte desenvolupat a l’Institut de Historia del Centro de Ciencias Históricas y Sociales de Madrid ha estat confeccionar una base de dades de tots els donatius d’aquest tipus que poden ser documentats, no sols als testaments (i a les consegüents publicacions sacramentals), sinó també en altres documents de donació “inter vivos”, sempre que expressin la relació amb obres d’esglésies. Aquesta tasca l’hem feta a partir, bàsicament, de les fonts editades (cartularis, diplomataris, col·leccions de pergamins...) i també a partir de les referències que figuren en treballs publicats. La base de dades s’ha nodrit de tantes edificacions com és possible referenciar a Catalunya entre 1050-1299.² La llista resultant és força extensa i està configurada per esglésies majors (catedrals, canòniques) i menors (parròquies, capelles), i també per establiments monacals. Un dels que compta amb una sèrie de dades més nodrida és Poblet, monestir que fou fundat pel comte Ramon Berenguer IV a mitjan segle XII a l’anomenat *hortus populeti* (hort envoltat d’albers) amb monjos del Cistell. En la present avinentesa, hem triat posar el focus damunt el monestir de la Conca per a una anàlisi més al detall dels donatius “ad opera” que s’hi relacionen.

Vista aèria del Monestir de Poblet

Com passa en molts altres casos, es tracta d’un tipus d’informació que ja ha estat objecte d’anàlisi en major o menor mesura. D’entrada, el monestir pobletà compta amb l’excel·lent monografia realitzada en el seu moment pel Pare Agustí Altisent, on hi ha alguns apartats dedicats a indagar sobre els processos constructius dels diferents components edilicis del conjunt monàstic durant els segles XII i XIII, que és el període en què es bastí la major part del gran monument arquitectònic que és Poblet.³ Hom es fonamentà en part en l’obra setcentista del també monjo-historiador Jaume Finestres i de Monsalvo,⁴ i directament en la consulta del fons pobletà conservat a l’Arxiu Històric Nacional de Madrid. També Santacana, en el seu estudi juridicoeconòmic de Poblet, dedicà algunes pàgines a revisar la cronologia de les primeres edificacions pobletanes.⁵ Ambdós autors passen revista a una bona part dels llegats que hem anat incorporant a la nostra base de dades, per bé que el seu principal objectiu era intentar revelar les fases constructives del monestir, deixant alguns elements d’aquests llegats en un segon pla o bé obviant-los. Com hem dit, el nostre objectiu actual és analitzar-los de forma més sistemàtica tenint en compte altres aspectes poc estudiats o passats per alt, aportant, de passada, alguna notícia més que els indicats historiadors, i

altres estudiosos que han escrit sobre el tema, no han tingut en compte; més en concret, passarem revista per separat als donadors, la tipologia i el destí donat a les deixes. En la mesura del possible, hem cercat consultar directament la documentació referenciada, per si hi havia alguna dada anotada incorrectament o passada per alt. A més de l'imprescindible *Diplomatari* editat pel mateix Altisent el 1993 (publicat sols el primer volum, que abasta fins l'any 1177) o dels altres *diplomataris pobletans* (el de Pons del 1938 i el de Santacana de 1974), també hem fet altres consultes documentals, com són els registres confeccionats per Josep Torné sobre els pergamins conservats a l'Arxiu de Poblet.⁶ A banda, tenim localitzats donatius registrats en altres compendis documentals, si no és també a partir de determinades referències bibliogràfiques que citarem en el moment oportú.

En el cas que ens ocupa, és possible de documentar més d'una trentena de donatius destinats a l'obra (o obres) de Poblet. En funció de les dades que tenim disponibles, aquesta xifra representa més que cap altre monestir català de l'època, fins i tot comptant-hi els posteriors convents de mendicants.⁷ Vet aquí l'estadística resultant en termes globals:

Número de donatius: 33. Dates extremes: 1163-1298 (s.XII: 15; s.XIII: 18).

A/ Els donadors:

Com és prou sabut, Poblet esdevingué un monestir de predilecció reial. Alfons I, fill del comte Ramon Berenguer IV, s'erigí en el seu protector i fou el primer de la seva condició a ser-hi enterrat. Dins la sèrie que manegem, hi ha una donació efectuada per aquest rei del 1188; més tard, també el seu net, Jaume I, contribuí amb un altre donatiu del 1225 destinat a l'obra del claustre del monestir. Òbviament, la relació entre Poblet i la monarquia s'expressà de moltes altres maneres, però només

aquests dos donatius es vinculen directament amb el tema que aquí ens ocupa.

Entre els benefactors de més alt rang tampoc no hi podien faltar els comtes d'Urgell, començant per Ermengol VIII —a propòsit d'un donatiu realitzat el 1208— i Ponç de Cabrera (Ponç I d'Urgell), qui testà el 1243.

Altres membres de la noblesa són els Cervera, concretament, Ramon de Cervera, senyor de l'Espluga Jussana, respecte de sengles donatius fets el 1166 i el 1172. El seu principal vassall, Ramon de Boixadors, va fer un donatiu a Poblet el 1184, dos anys després que hagués ingressat com a monjo del monestir.

Un altre cavaller benefactor fou Pere de Bellví, al testament del qual (1203) s'inclouen diverses donacions a Poblet.⁸ Era fill d'Arnau de Ponts i d'una Montcada. De la banda paterna, heretà les senyories de Ponts, Bellví i Bellestar; i de la banda materna, les de Soses, Aitona, Seròs, Avinganya i altres. El seu testament revela que gaudia d'una bona posició socioeconòmica. Cal destacar, a més, que fou el fundador del monestir trinitari d'Avinganya (uns 2 km. al sud-oest de Seròs), el primer d'aquest orde a establir-se a Catalunya.

També fan acta de presència membres del llinatge vicarial dels Puigverd: de primer, Ramon de Puigverd i la seva muller Maria (1172), tot i que no sabem si aquest Ramon seria realment membre de l'indicat llinatge o simple habitant del lloc en qüestió [Puigverd d'Agramunt]; més tard, apareix Berenguer de Puigverd respecte del donatiu que va fer en testar el 1243 (a més de ser senyor de Puigverd, també ho era d'Oliola, Ponts i altres llocs); segueix un altre membre d'aquesta nissaga (Guillem, anotat pel que fa al 1248) i del net homònim del primer (Berenguer de Puigverd), respecte del donatiu del 1298.

Un consanguini de Berenguer de Puigverd, el cavaller Guillem de Guàrdia, a banda de triar sepultura a Poblet, també va fer donatius a favor del monestir en el seu testament redactat el 18

novembre de 1234.⁹ També ens apareix el cavaller Arnau de Timor, pertanyent a la nissaga de castlans del castell de Queralt, del qual n'adquirí el ple domini (1213) i el transferí després en herència al seu fill Pere, iniciador d'un altre llinatge dels senyors de Queralt.¹⁰ Així mateix, és d'obligat esment el fundador de l'hospital de Poblet, Bernat de Granyena, que era senyor de Montesquiú, castell que passà a formar part de la baronia de Vallbona de les Monges. Tots aquests personatges representen llinatges de cavallers que van mantenir una especial afeció pel monestir cistercenc, com palesen aquests i altres donatius que van fer a favor de Poblet. La condició nobiliària dels donants encara es veu més reforçada per alguns dels eclesiàstics que mencionem a continuació.

Com a membres més destacats de l'Església figuren els arquebisbes Ramon de Rocabertí (1199-1215) i Pere d'Albalat (1239-51), seguint pel bisbe Esteve d'Osca (1166-85), qui immediatament abans havia estat abat de Poblet (1160-65),¹¹ el prior de Guissona (Ramon),¹² així com altre clergat menor (Guillem d'Andaní, clergue d'Almenar; Pere Beld, sacerdot).

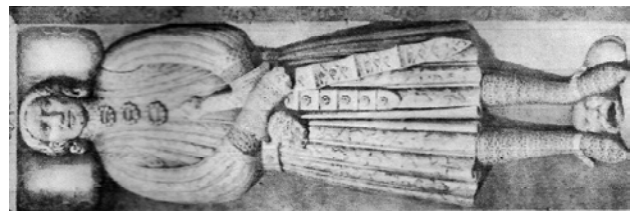
D'altres dels individus fixats ja no en sabríem dir gaire cosa.¹³ Si bé s'esmenten algunes dones, l'única que surt actuant sola és Maria de Comenge, veïna de Vimbodí, pel que fa al 1217.

Tots aquests donadors, fossin laics o eclesiàstics, i independentment del seu estatus o posició social, buscaven congraciarse amb el poder celestial. Com resultava preceptiu d'indicar, els seus donatius es feien per a la salvació de la seva ànima i/o de la dels seus parents ("pro redempcione anime mee et parentum meorum"); en alguns casos, però, podien implicar el lliurament personal -en cos i ànima- del donant,¹⁴ fet que comportava demanar l'ingrés a la comunitat de religiosos, fins i tot prenent l'hàbit monacal -si tal desig comptava amb el beneplàcit de l'abat-, i a canvi també de poder rebre sepultura a l'església del monestir. De fet, alguns dels donadors

testaren i moriren al propi monestir. En algun cas, entre els marmessors nomenats pel testador hi figura el mateix abat de Poblet, per exemple, en el testament fet per Guillem de Meià el 1193¹⁵ o també en el de Pere de Bellví de 1203.¹⁶ Recordem que la funció dels marmessors era donar compliment a les disposicions del difunt, pel que fa, doncs, als diferents tipus de deixes consignades.

Diversos nobles demanaren expressament de ser enterrats a Poblet. Així, entre els diferents sarcòfags conservats al monestir hi ha els dels Cervera, llinatge estretament relacionat amb el monestir ja des de l'època de la seva fundació.¹⁷ Podem fer esment, així mateix, de la tomba ubicada a l'atri o galilea de l'església, que pertany a Berenguer de Puigverd, una tomba en bona part refeta després de les destrosses que patí quan el monestir quedà abandonat.

Alfons I hi fou enterrat i amb ell s'inicià el panteó reial de Poblet, exemple que seguí després el seu net Jaume I, qui en tota la sèrie de testaments que va anar dictant al llarg de la seva llarga vida sempre manifestà la voluntat de ser enterrat al monestir cistercenc.¹⁸ També l'arquebisbe Pere d'Albalat fou sepultat a Poblet, que és on anà a retirar-se i on finalment expirà a principis de juliol del 1251.¹⁹ Com es veurà després, sembla que aquest prelat va fer, no una, sinó dues donacions diferents a favor de Poblet.

Sepulcre del cavaller Berenguer de Puigverd a l'atri de l'església (gravat de Valentín Carderera)

B/ Classificació tipològica dels donatius

Els donatius estudiats aquí transferien a l'obra del monestir uns determinats béns o recursos, que acostumen a ser de distinta naturalesa. Així, al marge d'alguns llegats no especificats, la resta podem classificar-los en diferents apartats. Tot seguit passem revista a cada un:

a/ estocs agrícoles: únicament tenim constància dels 180 cafissos de forment que lliurà el clergue Guillem d'Andaní el 1246, amb l'encàrrec de vendre'ls per poder destinar a l'obra la quantitat que se n'obtingués;

b/ béns immobles (terres, tinences, masos, dominis): Pere Bonshom i la seva muller lliuraren al monestir algunes propietats que tenien al terme de Lleida (1170), cosa que van fer sense cap retenció i en franc alou, com se solia dir. Per la seva part, Joan Bonshom donà un hort o llinar el 1191. Altres donacions es vinculen a masos, com la de Ramon de Boixadors, respecte d'un que tenia ubicat a Tarrès (1184). La propietat d'un mas, entenent per això una unitat d'explotació agrària, només estava a l'abast d'alguns. Els traspessos de masos es feien amb els pagesos que hi treballaven. Així s'explica que el rei Alfons fes donació d'un home anomenat Joan Ferrer, de Girona, amb el seu capmàs (1188). Per la seva banda, Ramon de Cervera va fer donació d'un tal Guillem del Mas, considerat franc i lliure, amb la seva tinença (1172), a tenir a partir d'aleshores pel monestir en les mateixes condicions.

Molt més important fou el traspàs d'una sèrie de béns i dominis que tenia Bernat de Granyena per a la construcció del nou hospital (1207):²⁰ incloïa tot el que tenia a Tàrrrega (terres, molins, censos), excepte el castell i algunes cavalleries que es reservà. A aquesta primera donació, hi afegí després (1210 i 1211) algunes terres a Belianes (incloent-hi una vinya). Posteriorment, diverses persones, a banda de confirmar la donació efectuada per Bernat de Granyena, van ser empesos a fer renúncia explícita

a tots els drets que poguessin tenir sobre els indicats dominis targarins.²¹

Al llarg del segle XIII, tenim consignats dos traspessos més: Pere de Bellvís transferí a l'obra del monestir una torre, el nom de la qual no es llegeix al testament,²² i també confirmà altres donacions que havia fet al monestir de diferents parcel·les de terra (sorts) situades a l'horta de Balaguer -encara que no sabem si també anirien destinades a l'obra-. A destacar, finalment, la donació (1298) del castell de Puigverd, lliurat al monestir pel seu mateix senyor, ja que morí sense descendència.²³

c/ rendes: d'entrada, podem esmentar els 20 sous anuals que es comprometé a lliurar Arnau de Bordells el 1163, juntament amb el delme de diversos productes agropecuaris (forment, vi, ovelles, egües...), tot això mentre estigués acollit al monestir; ara bé, si moria abans de prendre l'hàbit religiós, disposava donar al monestir la meitat de tots els seus béns mobles. El 1172 figuren 12 diners anuals llegats per Ramon de Puigverd i la seva muller. Més endavant, es registra el cens en diner (1 morabatí) i en natura (1 mitgera de forment) de Pere d'Avellà, que morí al monestir (1180): el primer cens es cobrava d'unes vinyes i el segon provenia de la collita (esplets) d'un tros de terra, ambdós terrenys ubicats al terme de l'Espluga de Francolí.

Per altra banda, també es registren traspessos de rendes eclesiàstiques, com els delmes i primícies que transferí l'arquebisbe Pere d'Albalat sobre tot allò que li pertocava de rebre en alguns llocs del domini pobletà (1247). No es descarta que fos un gest del prelat per mirar de posar fi a les disputes que generava la percepció d'aquests drets entre l'Església de Tarragona i el monestir.

d/ material constructiu: a propòsit d'això, cal remetre's a la llicència atorgada el 1166 per Ramon de Cervera, senyor de l'Espluga Jussana, sobre l'extracció de pedra per a l'obra del monestir.²⁴ El document en qüestió parla de "saxa et lapides" que el monestir podria extreure en tot l'indicat domini

espluguenc, cosa que, de fet, ja s'havia començat a fer en algun lloc. Segons Altisent, el permís devia ampliar una autorització anterior, tenint en compte el precedent del 1163, quan per primera vegada es fa menció a construccions en pedra. En la mesura que aquesta pedra havia de ser destinada "ad fundadum et construendum monasterium (...) et officinas monasterii", gairebé es pot entendre com l'acta de fundació del monestir en el sentit més material del terme; si més no, posava fi a l'etapa de provisionalitat que presidí els primers anys d'establiment dels monjos cistercencs a l'indret (segons suggeria Altisent, les primeres edificacions realitzades pels monjos devien ser d'altres materials: fusta o tàpia). Parlem d'un conjunt arquitectònic construït bàsicament en pedra, cosa que només començà a fer-se realitat, però, a partir de la dècada de 1160, quan ja es pensava en edificis definitius i que poguessin perdurar en el temps.²⁵

Fos com fos, a partir d'aleshores, la provisió de pedra començà a ser una necessitat imperiosa. Uns anys després (1189), consta la donació que varen fer Pere de Castellfollit i els seus d'una altra pedrera a l'Espluga a canvi de 20 sous barc. i de poder rebre sepultura al monestir, en el cas que l'indicat donador es fes monjo.²⁶ Posteriorment, hi hagué altres indrets on anar a cercar la matèria primera. Així, a més de les pedreres de l'Espluga, també s'utilitzà pedra de Vimbodí, Montblanc i d'altres llocs com la Floresta, a les Garrigues.²⁷ El claustre, posem per cas, es construï amb pedra calcària d'aquesta procedència.²⁸ Aquest material havia de ser traginat des del lloc d'extracció amb carretes tirades per bous o cavalls fins al peu d'obra;

e/ animals: per emprar a l'obra o per vendre i obtenir diner líquid: és el cas de les egües i d'un cavall que lliurà el bisbe d'Osca per ser venuts, i encara del rossí lliurat pel mateix prelat, servint, en aquest cas, per arrossegar carretes ("ad trahendam quadrigam operis ecclesie", diu el document);

f/ esclaus (sarraïns) per treballar a l'obra, com

el que lliurà el 1167 Pere de Llinars o els quatre que traspasà Guillem de Guàrdia el 1234.²⁹ És possible que alguns d'aquests esclaus fossin artesans, o sigui, mà d'obra qualificada.³⁰

A banda d'aquests esclaus, una obra monumental com la que ens ocupa exigia tenir a disposició molts treballadors, i no sols picapedrers, sinó també fusters, escultors... A propòsit d'això, Altisent donava per suposada la col·laboració dels mateixos monjos en les obres,³¹ un punt de vista posat recentment en qüestió per part de l'historiador de l'art Carles Sánchez, per a qui la participació dels monjos

Picapedrers treballant (Quadern de Villard deHonnecourt, s. XIII).

cistercencs en l'activitat constructiva devia concretar-se únicament en una labor assistencial als mestres d'obra conversos i laics.³² Sigui com sigui, pel que fa a Poblet, no hi ha cap notícia documental relativa a qui va dirigir les construccions dels segles XII i XIII; altrament dit, se'n desconeixen els mestres constructors, el o els arquitectes que planificaren l'obra en tota la seva extensió.

g/ sumes dineràries: és el tipus de donatiu predominant, ja que figura en almenys setze dels donatius registrats. Les quanties són expressades en diferents espècies monetàries (morabatins i moneda que tant podia ser jaquesa com barcelonesa, si bé poques vegades s'especifica):

Any	Quanties en morabatins	Quanties en sous (barcelonesos o jaquesos)	Donador
1173	3 morab.		Berenguer de Calaf
1184		5 s. ³³	Arnau de Molins
1193		100 s.	Ramon, prior de Guissona
Íd.	100 s.		Guillem de Meià
1203	200 morab.		Pere de Bellví
1215		400 s.	Ramon de Rocabertí, arquebisbe de Tarragona
1217		400 s.	Maria de Comenge
1225	300 morab.		Arnau de Timor
1225	200 morab.		Jaume I
1234	50 morab.		Guillem de Guàrdia
1243	500 morab.		Ponç de Cabrera
Íd.	200 morab.		Berenguer de Puigverd
1244		20 s. jaquesos	Guillem Giner
1248		100 s.	Guillem de Puigverd
1248		500 s.	Pere Beld, sacerdot
1249		200 s.	Pere Guerra

La suma en morabatins és de 1.453, que, a raó de 6,1 sous per cada morabatí, equivaldria a uns 8.863 sous, molt per sobre de l'altra moneda expressada en diner barcelonès o jaquès (1.825 sous). Ara bé, en aquesta taula caldria afegir-hi els 3.500 sous barc. que el monestir assignà a l'obra del claustre major procedents del llegat de

l'arquebisbe Pere d'Albalat.³⁴ Tot plegat, podria representar més de 14 mil sous d'inversió acumulada en els diferents processos constructius duts a terme al llarg del període comprès entre les dues dates extremes indicades. A tot això encara caldria afegir-hi el diner obtingut de la venda d'alguns dels béns rebuts. Malgrat tot, entenem que seria una quantitat molt per sota del que degueren costar realment totes aquestes obres.

Ara bé, és possible que alguns d'aquests donatius no s'arribessin a fer efectius, tal com ja postulava Altisent; res ens indica que fossin quantitats transferides *de facto* al monestir ni que s'haguessin cobrat d'immediat. A més, en alguns casos, potser

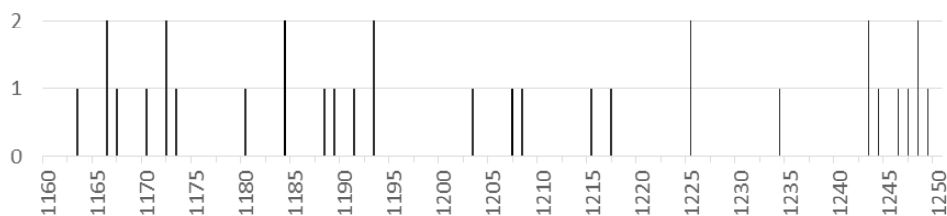
abans calgué pledejar amb els familiars dels donadors fins obtenir sentències judicials favorables. A l'època, es recaptaren privilegis, advertint de la imposició de penes canòniques a tots aquells que no respectessin les deixes atorgades al monestir,³⁵ cosa que denota fins a quin punt esdevindria habitual haver de bregar amb problemes d'aquesta mena.

Arribats fins aquí, ja només ens resta revisar la cronologia de totes aquestes deixes. Al gràfic que presentem tot seguit, circumscrit al període comprès entre 1160-1250, podem observar com els anys que registren fins a dues deixes es localitzen durant el darrer terç del segle XII- i a la dècada de 1240, a banda de l'any 1225. Serien, doncs, els dos períodes de major intensificació de deixes, la qual cosa degué ser correlativa amb les dues etapes que podem suposar de màxima ebullició constructiva.

C/ Destí dels donatius

Com ja hem dit, el principal interès d'Altisent era clarificar quin procés seguí la construcció de les diferents dependències del monestir. També la professora Liaño ha estudiat la cronologia de la construcció de Poblet.³⁶ No és la nostra intenció oferir cap nova cronologia; tan sols es tracta d'exposar ordenadament la informació que es pot extreure de cada un dels documents revisats.

Deixes "ad opera" a Santa Maria de Poblet

A la taula següent, només tenim en compte aquelles deixes en què s'indica el destí de manera més concreta, ja sigui a partir de la consulta directa de la documentació concernida o bé del que indiquen alguns autors:

Any	Destí
1163	casa pètria ("ad edificandam domum petrinam in monasterio Populeti") [potser la infermeria]
1170	església ("operi eiusdem ecclesie", "predicto operi Beate Marie")
1170-85	església dels malats ["ad construendam ecclesiam infirmorum"] [capella de Sant Esteve] / església major ("operi ecclesie")
1180	església ("ad opus ecclesie de Populeto")
1184 (2)	església / obra de Santa Maria
1188	església ("specialiter operi ecclesie")
1207	nou hospital de pobres
1208	claustre
1217	obra de Santa Maria
1225 (2)	refetor dels conversos / claustre
1234	refetor dels conversos ("operi refectoris")
1243 (2)	dormitori (major) / dormitori dels conversos
1244	capella nova de la infermeria [capella de Santa Caterina]
1246	capítol i claustre
1247	estances sota el dormitori major: sagristia, sala capitular, noviciat i dormitori
1248 (2)	dormitori dels monjos ("operi novo dormitorii monachorum")
1249	sala capitular i dormitori dels monjos ("specialiter operi novo capituli et dormitorii monachorum")
1298	dormitori i claustre

Evidentment, l'obra cabdal del monestir cistercenc fou la construcció de l'església; les cronologies proposades varien segons l'autor: entre 1170-1190 (d'acord amb la proposta de Dimier, recollida per Altisent);³⁷ entre 1170-1185 (segons el mateix Altisent);³⁸ entre 1166-v.1193 (segons Santacana);³⁹ entre 1166-1185 (segons Masoliver).⁴⁰ D'acord amb aquestes propostes, semblaria, doncs, que l'església es construï al llarg d'una vintena d'anys, i que estaria conclosa a les acaballes del segle. A partir de l'any 1200, segons Altisent, tots els donatius relatius a l'església serviren per dotar les diverses capelles amb llànties i ornaments.⁴¹ Ja el 1180, un dels donadors, Pere d'Avellà, preveia destinar les seves deixes a lluminària un cop finissin les obres, potser perquè, pels volts d'aquell any, ja estava l'obra prou avançada com per pensar a veure-la acabada en poc temps.⁴²

Amb tot, hi ha una altra hipòtesi damunt la taula. La professora Liaño, basant-se més que res en les característiques estilístiques i arquitectòniques de les diferents parts analitzades, considera que només restaria acabada la capçalera (absis), mentre que el creuer i les naus longitudinals del temple s'haurien construït a inicis del segle XIII.⁴³ La mateixa autora apuntava a una possible interrupció més o menys llarga en la construcció de l'església, la qual potser s'hauria pogut acabar ben entrat l'indicat segle.⁴⁴ Era talment una hipòtesi que sembla encertada a la llum del donatiu efectuat per Maria de Comenge l'any 1217 (o potser no gaire abans), en tant que anava destinat, precisament, a l'obra de Santa Maria. Probablement, se'n van fer més, però aquest és l'únic destinat a l'església que tenim localitzat al segle XIII. Així doncs, la cronologia de la construcció del temple de Santa Maria hauria pogut abraçar un període bastant més extens, gairebé cinquanta anys, des de la dècada de 1170 fins a la segona dècada del segle XIII, sens descartar possibles interrupcions pel mig. Aquest període cobreix nou abadiats, des del d'Hug fins al d'Arnau de Filella. Amb el temple finalitzat

íntegrament, si més no fins que es pugui enllestir la portalada que hi ha als seus peus, degué passar un cert temps abans de procedir a la construcció de l'atri o galilea, que és clarament una estructura adossada. Aquest annex edifici estaria acabat a finals del mateix segle, quan s'hi col·locaren els primers sarcòfags.⁴⁵

A la llum de l'indicat fins aquí, és prou plausible que la construcció de l'església es realitzés en diferents fases; alguns autors fins i tot ofereixen una cronologia concreta per a cada fase: entre 1170-1196 (capçalera), 1196-1276 (creuer i naus longitudinals), 1276-1300 (atri) i entre 1316-1348 pel que fa a la reestructuració del costat sud del temple.⁴⁶ Aquesta proposta cronològica ens podria semblar més o menys vàlida, en tant que pretén ser -suposem- orientativa, si bé no escatim la raó per la qual els autors de la proposta utilitzen com a data frontissa l'any 1276 quan el regnat de Jaume I arribi a la seva fi. En funció del que hem vist aquí, l'església ja devia estar acabada de molt abans.

Interior de l'església de Poblet.

Tornem ara al segle XII. Mentre no es començà a treballar en l'aixecament de l'església, es construïren altres dependències monacals, com és el cas de la "domum petrinam" mencionada el 1163, en temps de l'abat Esteve I, edifici que podria haver tingut altres funcions abans de convertir-se en la infermeria.⁴⁷ Essent ja bisbe d'Osca, s'hi afegí la capella dedicada al mateix sant patró, que d'alguna manera serviria per completar el projecte de l'esmentat exabat. Segons la cronologia proposada pels autors consultats, aquesta capella es construí entre 1170-1185,⁴⁸ si és que no s'acabà abans, devers el 1180, segons el mateix Altisent, qui apuntava, a més, que la pedra es dugué de la vall de Codoç (terme de Vimbodí). Del refetor dels monjos no hi ha dades documentals, però es dona igualment per fet que s'enllestí al darrer quart del segle XII.⁴⁹

Aquest ritme constructiu degué continuar, amb alts i baixos, al llarg de la primera meitat del segle XIII. Pere de Bellvís llegà el 1203 certa quantitat de diners sense un destí especificat. Quant al claustre, si deixem de banda l'ala romànica -l'adjacent a la nau de l'església-, així com el temple del lavabo, la resta s'hauria anat afegint a mesura que s'hi incorporaven les diverses dependències que hi ha al seu voltant. De fet, les primeres deixes destinades de manera explícita al claustre són ja del segle XIII (les del comte Ermengol el 1208 i del rei Jaume I el 1225), però, d'acord amb el que comentava Altisent,⁵⁰ la seva construcció degué avançar lentament, si és que no s'anà postergant per a més endavant; així, arribats a principis del segle XIV, encara faltava acabar l'ala occidental.

Cas a banda és l'hospital que promocionà i costejà Bernat de Granyena, a partir de l'important deixa que va fer. La seva construcció s'inicià el 1207 i, segons Altisent,⁵¹ degué restar acabat en poc temps, si més no en funció de les deixes d'altra mena que es registren amb posterioritat a les del fundador.

Vista del claustre major de Poblet

Les deixes "ad opera" del segle XIII es focalitzen en la sèrie d'obres relatives a les dependències situades al voltant del claustre. El principal gruix es concentra a la dècada de 1240, ja es tracta de deixes destinades al dormitori major,⁵² a les dependències dels conversos -tant al dormitori com al refetor-, a la sala capitular o altres estances menors, així com al mateix claustre. Justament, els 3.500 s.b. llegats -en concepte d'almoïna- per l'arquebisbe Albalat mentre encara vivia,⁵³ foren destinats per l'abat Berenguer de Castellots a l'obra del claustre major. Ja després de mort l'arquebisbe, hom decidí, de comú acord amb els bisbes de Lleida i de València, abans de recuperar aquesta quantitat de les rendes que el rei Jaume I donà al monestir sobre les fires de Sarral i Vilafranca del Penedès. Aquestes rendes, que sumaven un total de 20 morabatins anuals, quedaren assignades temporalment al sagristà de Poblet, qui podria esmerçar els diners així rebuts

en l'obra i ornamentació de l'església de Santa Maria ("in aliquo honorabili opere et decoro ecclesie Sancte Marie Populeti", diu el document), o sigui, només el temps necessari per arribar a cobrir aquella quantitat.⁵⁴ Recordem que la funció dels sagristans era tenir cura dels objectes sagrats, així com del manteniment i endreç del temple. La sagristia de Poblet es troba a l'ala de llevant del claustre, entre l'església i la sala capitular. De fet, no gaire abans (1250), es fa referència a la capella que havia de ser construïda a la sagristia nova.⁵⁵ Aquest mateix any fou consagrada una altra capella, la de Santa Caterina, la construcció de la qual s'havia iniciat sis anys abans.⁵⁶ Així doncs, en aquest cas coneixem bé el període constructiu: 1244-1250. En fi, la proliferació i/o simultaneïtat de diferents edificacions alhora ens reafirma en la importància que tingué la dècada de 1240 com a nova etapa d'ebullició constructiva a Poblet.

A partir d'aleshores i fins a les darreries del segle XIII, tenim un gran buit documental quant a deixes, la qual cosa, de ser així, podia haver estat un *handicap* per poder donar continuïtat a les obres. L'única deixa documentada és la de Berenguer de Puigverd del 1298, que es destinà a l'obra del dormitori i del claustre. En el primer cas, l'única feina pendent era, segons sembla, reparar la teulada, el mateix tipus d'intervenció que calia fer als sostres de l'església i la galilea. Com diu Liaño,⁵⁷ "no es extraño que ya hubiera zonas deterioradas si se tiene en cuenta la envergadura de lo construido"; però, per començar a haver-hi parts deteriorades, calia que hagués transcorregut un cert temps - possiblement varies dècades- d'ençà que aquests edificis van ser acabats.⁵⁸ En tot cas, sembla que la deixa de Puigverd arribà en el moment oportú, atesa la crisi econòmica que es registra aquells anys i dels importants deutes que tenia acumulats el monestir.⁵⁹

En resum, en funció del que hem exposat aquí, podem suposar que després de les obres més intensives realitzades durant la primera meitat del

segle XIII, no hi hagué gaire continuïtat més enllà del 1250; durant la segona meitat del segle, el ritme constructiu degué davallar significativament; la construcció del claustre mateix quedaria interrompuda fins que no es va poder reemprendre, presumiblement arran de la deixa del cavaller Puigverd.

Ben avançat el segle XIV, ja hi havia les principals edificacions acabades: l'església, la sala capitular, els refetors, els dormitoris i la cambra abacial, i aviat s'hi afegiria el claustre com a obra completada. Si més no, aquest era el retrat que en feia Altisent. En paraules del monjo historiador,⁶⁰ l'enorme armadura del monestir, com a tal, era acabada el 1316, l'any que començà a governar l'abat Copons, l'introduïdor del ple Gòtic a Poblet.⁶¹ Amb tot, aquesta imatge d'unes obres ja pràcticament acabades en la seva part essencial potser es podria fer retrocedir unes quantes dècades abans, o sigui, fins a mitjan segle XIII.

Sens dubte, l'esforç de tirar endavant totes aquestes obres hauria representat un elevat cost econòmic per a la comunitat de monjos cistercencs. Seríem ingenus de pensar que tot s'hauria pogut costejar dels donatius "ad opera" que s'anaven rebent; hi ha moltes altres donacions de béns que no tenen indicades una finalitat concreta, però que podrien haver servit igualment per sufragar les obres, si així es veïé convenient (com en el cas de la deixa de l'arquebisbe Albalat). A més, el monestir comptava amb quantiosos recursos procedents de l'extens patrimoni que tenia escampat per diverses zones de la geografia catalana i de més enllà (al marge, doncs, dels béns que estaven específicament adscrits a sufragar obres), per bé que ja s'havia optat per la descentralització administrativa, de manera que cada granja o explotació gestionava les pròpies entrades independentment de la caixa central. Finalment, tampoc no es pot descartar el recurs a altres vies de finançament, com la contractació de préstecs, potser un altre dels factors que contribuï

a l'elevat endeutament del monestir a darreries del segle XIII.

Un darrer apunt: la figura de l'obrer

Per administrar els donatius rebuts, hom instituí un càrrec nou. A Poblet, la institucionalització de l'obrer tingué lloc al segle XII, com també s'observa en algunes catedrals o canòniques del país. El titular d'aquest ofici havia de percebre i administrar els béns i rendes assignades a les obres, i potser també havia d'ocupar-se de la consegüent gestió de la despesa, quant a la provisió dels materials i la determinació dels salaris dels qui hi treballaven.⁶²

El primer obrer documentat a Poblet és fra Bernat de Portarègia, probablement de família lleidatana, segons postulà Altisent;⁶³ aquest monjo surt registrat com a *operarius* el 1168⁶⁴ i, segons alguns autors, degué exercir uns quants anys, almenys fins al 1175.⁶⁵ Cal fer avinent que no hi ha gaires més obrers coneguts a Catalunya anteriors a aquestes dates: el primer és el de la Seu d'Urgell -documentat a partir del 1126-, arran de la construcció de la segona catedral romànica,⁶⁶ i el següent és el de la canònica de Sant Vicenç de Cardona (1145). A finals del mateix segle, se'n documenten altres, per exemple, pel que fa a les seues catedralícies de Tarragona i Lleida.

Un tret essencial d'aquests primers obrers és el fet de ser membres de la pròpia institució en la qual havien desenvolupat el seu ofici, ja es tractés de canonges o, com en el cas que ens ocupa, d'un monjo. Si fa no fa per la mateixa època que a Poblet, també tenim constància d'un monjo obrer a Santa Maria de Montserrat.⁶⁷ En tot cas, l'any 1168 és l'única vegada -cal remarcar-ho- que Bernat de Portarègia surt indicat com a obrer, tot i estar documentat entre 1158 i 1181; certament, es fa difícil de pensar que no hi hagués alguna persona exercint el càrrec de manera més permanent. L'única cosa que podem dir és que fra Bernat ja no devia ser obrer els anys que figura com a cellerer major (1175-76).

Considerat com una mena de director general de les obres, l'obrer era, abans de res, un administrador; en principi, havia de gestionar tots els béns assignats a l'Obra (escrit així, en majúscula) arran dels diversos llegats consignats. Entre altres coses, s'havia d'encarregar de les vendes d'alguns béns a fi de poder disposar de diner líquid per despendre a les obres; com l'operació efectuada amb el cavall que donà el bisbe d'Ozca el 1185, per la venda del qual s'obtingueren 350 sous barcelonesos.⁶⁸ A banda, havia de mantenir aquells béns en explotació per tal que continuessin sent rendibles, o bé havia d'assegurar-se de seguir cobrant les rendes que li havien estat transferides. No cal dir-ho, perquè les obres poguessin tirar endavant segons les previsions, calia comptar, no sols amb recursos suficients, sinó també amb bons administradors d'aquests recursos.

Després de l'esmentat primer obrer, considerava Altisent que n'hi hagué d'altres, però no els citava. A continuació, podem passar revista als que tenim documentats a partir de fonts diverses. El 1198 ho era un tal Ramon, qui signa en un document de l'octubre; a finals d'any s'identifica com a fra Ramon de Sala.⁶⁹ Degué ser el successor de Bernat de Portarègia, amb qui surt acompanyant-lo en documents anteriors.

El 1203 exercia aquest càrrec fra Pere de Concabella, segons apareix signant al testament de Pere de Bellví. El fet és que aquest Pere també fou abat de Poblet, però potser no pas entre 1198 i 1204, com recullen els abaciologis, sinó entre 1205-1214, o sigui, després d'haver exercit com a obrer al mateix cenobi.⁷⁰ La confusió deriva del fet que els dos abats d'aquesta època -Concabella i Curtacans- tenien el mateix nom de pila.⁷¹ Ara bé, davant la disjuntiva plantejada, sembla que resten obertes dues possibilitats: que el tal Pere de Concabella, abans de ser abat -a partir del 1205-, hagués exercit com a obrer, la qual cosa obligaria a corregir la cronologia dels dos abadiats; o bé que qui realment exercí com a obrer era un altre Pere de Concabella, potser un nebot de l'abat del mateix nom.

El referit testament també és interessant per la gestió comesa a l'obrer. El testador encarregà a fra Pere de Concabella, o a qualsevol altre que passés a exercir l'ofici, d'esmerçar set-cents morabatins en l'obra de l'església i monestir d'Avinganya, on s'hi havia d'establir una comunitat de frares trinitaris.⁷² Aquest fet podria ser indicatiu d'haver passat a tenir unes atribucions més àmplies, encara que només fos com una missió temporal i per no tenir ningú més a qui fer l'encàrrec.⁷³

Uns anys més tard (1217), trobem un esment puntual a un altre monjo (Guillem) com a 'operari', d'acord amb la traducció literal del mot en llatí.⁷⁴ Finalment, tenim conegut un altre obrer entre els diferents monjos signataris del document, ja comentat, de 1252: fra Ramon de Llauró.⁷⁵ Així doncs, ja són cinc els obrers que tenim documentats a Poblet. Tant l'aparició com el perllongament d'aquest càrrec en el temps coincideix, a grans trets, amb la realització de l'obra de l'església, sens dubte la principal tasca que hauria tingut comesa de gestionar d'ençà de 1168 i fins que no s'acabà ben entrat el segle XIII (del posterior manteniment del temple se n'havia d'ocupar el sagristà). Però, si encara a mitjans d'aquest segle hi havia un obrer, seria per administrar totes les altres obres endegades al claustre major. En fi, no podem descartar que futures recerques documentals permetin d'anar completant la llista d'obrer de Poblet que acabem de recopilar.

En síntesi, la revisió que hem dut a terme aquí sobre la base de la trentena llarga de deixes "ad opera" que tenim documentades, si no ens permet oferir una cronologia gaire diferent a les proposades fins ara tocant a les construccions realitzades a Poblet al llarg dels segles XII i XIII, sí que ens ha servit per posar en alerta sobre alguns pressupòsits que no semblen tenir sustentació a nivell documental. En la nostra modesta aportació a un tema tan complex com aquest -complex pels diferents tipus de factors que hi concorren-, no sols ens ha calgut passar revista a la cronologia dels diferents processos constructius generats al llarg del període comprès entre 1163 i 1298 (a partir, de manera més específica, del destí donat a les diferents deixes que tenim conegudes), sinó que també hem volgut conèixer una mica més els diferents actors socials que ajudaren a costejar les obres i la varietat dels recursos posats en joc. D'una banda, hem pogut posar de manifest la forta presència de cavallers com a donants, fins al punt de poder considerar que foren aquests representants de la baixa noblesa, juntament amb la noblesa de més alt rang, el principal actiu o força motor que impulsà l'obra arquitectònica de Poblet. D'una altra banda, tocant als recursos transferits, hem constatat un clar predomini de les sumes dineràries enfront d'altres tipus de donatius, de manera més accentuada al segle XIII. A tot això s'hi afegeix una altra qüestió no gens menor, com fou el de la institucionalització -en el si de la comunitat monacal- de l'ofici de l'obrer, que trobem documentat sobretot durant l'etapa de construcció de l'església major de Poblet.

ANNEX: PLANTA DE POBLET

Notes

- 1.- *Petrifying Wealth. The Southern European Shift to Masonry as Collective Investment in Identity, c.1050-1300*", projecte finançat pel Consell Europeu d'Investigació (ERC) dins del programa d'investigació i innovació Horizon 2020 de la Unió Europea (acord de subvenció núm. 695515).
- 2.- Una primera aproximació a Morelló, Jordi, "Los legados ad opera como termómetro para medir el alcance de los procesos de construcción de iglesias románicas en la Cataluña de los siglos XI-XIII", dins *Actes del Congrés: Textualization and Petrification. Written Sources, Identity and the Materiality of Buildings*, en premsa.
- 3.- Altisent, Agustí, *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974, 20142, p. 172 i ss. (aquí seguim la paginació de la reedició del 2014).
- 4.- Finestres, Jaime, *Historia del Real Monasterio de Poblet*, 5 vols., Cervera, Imp. Joseph Barber, 1753-65.
- 5.- Santacana, Jaume, *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, CSIC, Barcelona, 1974, p. 151-53. A més dels dos autors citats, també és d'obligada consulta l'article de Masoliver, Alexandre, "El monestir de Poblet", dins *L'art gòtic a Catalunya*, vol. I, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2002, p. 105-113.
- 6.- Pons, Joan, *Cartulari de Poblet*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1938; Santacana, *El monasterio*, Apèndix documental, p. 431ss.; Altisent, Agustí, *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. I. 960-1177*, Abadia de Poblet/Departament de Cultura, Barcelona, 1993; Torné, Josep, *Catàleg dels pergamins de l'actual Arxiu del Monestir de Poblet*", Institut d'Estudis Catalans Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 2010. Domínguez, Santiago (ed.), *Documentos pontificios medievales del Monasterio de Santa María de Poblet (1132-1499)*, Universidad de León, León, 2017.
- 7.- Només s'hi acosta, quant al nombre de donatius comptabilitzats, el convent de dominics de la Seu d'Urgell, ja pel que fa a finals del segle XIII.
- 8.- Testament transcrit i comentat a Baiges, Montse, "El testament d'en Pere de Bellví", *Mascança: revista d'estudis del Pla d'Urgell*, 10 (2019), p. 19-32. <https://raco.cat/index.php/Mascanca/article/view/360686> [Consulta: 11-11-2021].
- 9.- Aquest testament, en la versió del Diplomatari d'Alguaire, només anota un dels dos donatius que tenim registrats d'aquest cavaller el mateix any; Alturo, Jesús, *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista (1076-1244)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1999, doc. núm. 306, p. 429-34. L'altre donatiu el reporta Altisent, *Història*, p. 179, citant Finestres, i fa al·lusió per igual al testament.
- 10.- La seva deixa figura en el testament de 1225, per bé que va fer altres testaments abans i després, i finalment morí el 1236.
- 11.- La figura d'aquest exabat resulta controvertida per les pèrdues que ocasionà a Poblet en una sèrie d'operacions econòmiques realitzades amb el monestir durant el període que va estar al capdavant de la dita seu aragonesa; vegeu Durán Gudiol, Antonio, *Los obispos de Huesca durante los siglos XII y XIII*, Diputación General de Aragón, Zaragoza, 1994, p. 111-12.
- 12.- Per una deixa anotada el 1193; Sangés, Domènec, "Els documents del segle XII (1176-1200), del fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell", *Urgellia*, 15 (2002-2005), doc. núm. 254, p. 264.
- 13.- Seguint l'ordre cronològic: Arnau de Bordells, Pere de Llindars, Pere d'Oló i muller Dolça, Berenguer de Calaf, Pere d'Avellà, Arnau de Molins, Pere de Castellfolit i la seva esposa Ermessenda i fill Berenguer, Joan Bonshom, Guillem de Meià, Maria de Comenge, Guillem Giner i Pere Guerra.
- 14.- Com diu un estudiós del tema: "Los monasterios cistercienses fueron los grandes impulsores de la familiaridad entre los laicos deseosos, especialmente cuando sentían cercana la muerte, de redimir sus pecados y morir con la tranquilidad de las oraciones de los monjes, que les llevarían por el camino de la salvación eterna"; García Español, Antonio M., "La institución de la *familiaritas* en documentos del monasterio de Poblet (segunda mitad del siglo XII)", *Historia et Documenta*, 4 (1997), p. 81-121 (recull a l'apèndix una trentena d'exemples documentals entre 1186-1190); el tema també fou tractat per Santacana, *El monasterio*, p. 187ss.
- 15.- Alturo, Jesús, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació histórico-lingüística)*, 3 vols., Fundació Noguera, Barcelona, 1985, doc. núm. 576, p. 129-32.
- 16.- Baiges, Montse "El testament", p. 20. Com veurem després, l'abat Pere esmentat en aquest testament podria no ser el que tothom dona per suposat d'acord amb els abaciòlogis.
- 17.- Les despulles de l'al·ludit Ramon de Cervera, mort devers el 1178, es trobaven en el sarcòfag localitzat

- a l'antic cementiri dels monjos. Un altre sarcòfag de la mateixa família es troba a la galilea; Cabestany, Joan-F., "Els enterraments amb sarcòfag del monestir de Poblet (s. XII a XIV)", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 1 (1982), p. 208 i 210. <https://raco.cat/index.php/ActaHistorica/article/view/191022> [Consulta: 4-11-2021]
- 18.- La situació de la primitiva tomba d'Alfons I és incerta per tal com les seves despulles, i també les de Jaume I, van ser recol·locades al panteó reformat en temps de Pere el Cerimoniós; Gonzalvo, Gener, *Poblet, panteó reial*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2001, p. 13.
- 19.-A diferència de molts dels seus predecessors, que foren sepel·lits a la catedral de Tarragona, es tracta del primer prelat tarragoní enterrat a Poblet. La seva tomba és situada a l'església major, a l'esquerra de la porta de la sagristia nova.
- 20.-Recordem que fou fet en substitució de l'hospital més primitiu; Altisent, *Història*, p. 122.
- 21.-Aquestes renúncies foren fetes a canvi de rebre compensacions econòmiques; els documents apareixen regestats a l'Annex del Catàleg de Torné.
- 22.-Amb inclusió, segons sembla, del delme i senyoriu que va ser del domini d'Arnau de Sanaüja; Baiges, "El testament", p. 20.
- 23.-Anteriorment, ja havia fet una donació al monestir dels castells i llocs de Prenafeta, Miramar i Figuerola del Camp, però no consta en aquest cas que fos per ajudar a costejar cap obra.
- 24.-Altisent, *Història*, p. 173.
- 25.-Això no obstant, s'han trobat restes d'edificacions que apunten a construccions monàstiques anteriors, ja fos en relació amb construccions primitives que van ser deixades de banda arran del nou pla ideat o fins i tot que es tractés de construccions pre-cistercenques; sobre això, Masoliver, "El monestir", p. 106.
- 26.-Pons, *Cartulari*, doc. núm. 231, p. 139.
- 27.-Altisent, *Història*, p. 202.
- 28.-Portal Liaño, Jordi, "El Plan Director para futuras intervenciones en el conjunto construido del Real Monasterio de Santa María de Poblet", *papeles del potal*, 10 (2018), p. 31 i nota 7.
- 29.-Tocant a la utilització o adquisició d'esclaus sarraïns per a altres menesters, vegeu Altisent, *Història*, p. 156-57.
- 30.-Tot i l'austeritat que presideix la major part del conjunt edilici, seguint els cànons cistercencs, hi ha alguns detalls de motius esculpits que s'hi podrien relacionar.
- Si més no, al dormitori dels monjos s'hi veuen unes mènsules molt ben treballades, semblants a una obra de cistelleria, i suposadament de tradició àrab; Masoliver, "El monestir", p. 113.
- 31.-Altisent, *Història*, p. 201.
- 32.-Sánchez, Carles, "¿Arquitectos o administradores? Sobre el mito de los monjes constructores en el Císter", *Territorio, Sociedad y Poder*, 14 (2019), p. 101-102.
- 33.-D'un total de 15 sous llegats al monestir pel mencionat testador, segons referència anotada a Sabaté, Flocel, *Història de Lleida. 2: Alta edat Mitjana*, Pagès, Lleida, 2003, p. 266.
- 34.-Fruit, segurament, d'una confusió, Altisent atribuïa aquesta deixa a Pere Guerra, però la vinculació amb el llegat de l'esmentat arquebisbe, d'acord amb la referència arxivística indicada pel mateix historiador, es correspon amb el document que comentaré més endavant i que trobem transcrit i regestat a Felip, Jaume, "Notes per a la història de l'arquitectura en temps del rei Jaume I (1252-1276)", *Aplec de Treballs (Montblanc)*, 32 (2014), p. 45-64 (Apèndix documental, doc. núm. 1, p. 55-56).
- 35.-Com ara el 1220; vegeu Domínguez, Santiago, *Documentos pontificios medievales del monasterio de Santa María de Poblet (1132-1499)*, León, Universidad de León, 2017, doc. núm. 39, p. 117-119. Més en concret, era el capítol de canonges de Tarragona qui prohibia a les persones de la seva jurisdicció de donar béns a Poblet o fins i tot d'acudir al monestir, si es trobaven malalts; *ibidem*, doc. núm. 42, p. 121.
- 36.-Liaño, Emma, "La época del Cister y de las nuevas catedrales en la Corona de Aragón", dins *Arte de épocas inciertas: de la Edad Media a la Edad Contemporánea*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2009, p. 47-102; ídem, "Poblet y Santes Creus. Nuevas precisiones cronológicas y terminológicas", *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, 106 (2010), p. 79-123 (amb contingut similar respecte del que ja s'exposa a l'anterior article).
- 37.-Altisent, *Història*, p., 174.
- 38.-*Ibidem*, p. 176.
- 39.-Santacana, *El monasterio*, p. 152-53.
- 40.-Masoliver, "El monestir", p. 110.
- 41.-Altisent, *Història*, p. 175.
- 42.-Basant-se en el mateix document, Santacana inferia

- que les obres de l'església anaven a bon ritme; Santacana, *El monasterio*, p. 151.
- 43.-Liaño, "La época del Cister", p. 52-53; punt de vista seguit per Portal Liaño, Jorge, González Moreno-Navarro, José Luis, "La iglesia del Real Monasterio de Santa María de Poblet: pasado y presente de un desequilibrio", dins Santiago Huerta i Fabián López Ulloa (eds.), *Actas del Octavo Congreso Nacional de Historia de la Construcción. Madrid, 9-12 de octubre de 2013*, Instituto Juan de Herrera, Madrid, 2013, p. 895.
- 44.-Liaño, "La época del Cister", p. 56.
- 45.-Una de les tombes és la del bisbe d'Ozca Jaume Sarroca, fill natural de Jaume I, mort a Poblet el 1289. Amb tot, el seu sepulcre fou realitzat devers el 1300.
- 46.-Vegeu el plànol publicat per Saloustrós, Savvas, Pelà, Luca, Roca, Pere, Portal, Jorge, "Numerical analysis of structural damage in the church of the Poblet monastery", *Engineering Failure Analysis*, 48 (February 2015), p. 7. Encara hi hagué altres elements edilicis incorporats o transformats posteriorment, ja fora del període cronològic que aquí ens interessa.
- 47.-Potser servint d'església provisional o de dormitori; Altisent, *Història*, p. 173.
- 48.-Altisent, *Història*, p. 175; Masoliver, "El monestir", p. 109.
- 49.-I de manera ràpida; Altisent, *Història*, p. 161 i 177, sobre la base de les marques de picapedrer. Sobre això, Barberà, Maria Rosa, Portal, Jordi, "L'ofici de picapedrer al monestir de Poblet", *TAG*, 44 (desembre 2006), p. 33-36.
- 50.-Altisent, *Història*, p. 183.
- 51.-*Ibidem*, p. 176.
- 52.-Sobre aquesta dependència monacal, vegeu Barberà, Maria Rosa, Portal, Jordi, "Anàlisi històrica i constructiva de l'antic dormitori dels monjos", *TAG*, 43 (setembre 2006), p. 18-30; ídem, "Marques de picapedrer i construcció del dormitori dels monjos del monestir de Poblet", *TAG*, 48 (1r trimestre 2008), p. 20-22. En funció, justament, de l'estudi de les marques de picapedrer, ambdós autors infereixen que l'edifici fou executat en un espai curt de temps i segons la següent seqüència constructiva: sala capitular, locutori, primera i segona sales de la biblioteca i posteriorment el dormitori de sud a nord, per fases consecutives separades per breus períodes de temps; *ibidem*, p. 21.
- 53.-No sabem fins a quin punt la donació d'aquests 3.500 sous té a veure amb la transferència dels delmes i primícies del 1247 per a subvenir a les despeses de les noves obres del monestir; el document de referència només constata que es prenen d'alguns llocs i que els donà en vida per la seva ànima, en remissió dels seus pecats i com a almoïna; vegeu Felip, "Notes", p. 55.
- 54.-Un cop acomplert, aquestes rendes havien de tornar a servir pel motiu que estava prescrit a la donació reial, o sigui, per assegurar una pitança dels monjos.
- 55.-Altisent, *Història*, p. 180.
- 56.-Segons la notícia del 1244 tocant a la capella nova de la infermeria "que ibidem est incoata"; Altisent, *Història*, p. 181. Es tracta de la capella situada a la plaça del Monestir, fora, doncs, del recinte monacal, l'únic vestigi que queda de l'antic hospital de Bernat de Granyena.
- 57.-Liaño, "La época del Cister", p. 64.
- 58.-Deixant potser a banda el cas de la galilea; segons Liaño, "La época del Cister", p. 59, "se advierte una gran improvisación en esta obra, como si hubiera sido comenzada, abandonada y recuperada sucesivamente".
- 59.-A les darreries del segle, el cenobi es trobava carregat de deutes, segons queda explicitat en un document del 1297; Domínguez, *Documentos pontificios*, doc. núm. 157, p. 266-67. Per la seva banda, Altisent parla de crisi i de col·lapse econòmic pel que fa al període 1298-1302. Tot i així, apuntava que la situació hauria millorat a partir del 1299, gràcies a la sèrie de mesures endegades; Altisent, *Història*, p. 161-62.
- 60.-Altisent, *Història*, p. 205.
- 61.-A l'època d'aquest abat es correspon la remodelació del costat de l'epístola, a l'església, amb l'afegit d'una sèrie de capelles laterals, per tal de contrarestar les noves voltes gòtiques del segle XIV; Liaño, "La época del Cister", p. 55.
- 62.-Sobre la figura de l'obrer, vegeu Sánchez, Carles, "El perfil del operarius y la administración de la obra en las catedrales hispanas (siglos XII-XIII)", *Anuario de Estudios Medievales*, 50/1 (2020), p. 443-71.
- 63.-Altisent, *Història*, p. 82.
- 64.-Pons, *Cartulari*, docs. núm. 163, p. 96, i doc., núm. 343, p. 210, Altisent, *Diplomatari*, doc. núm. 334; Santacana, *El monasterio*, doc. núm. 74, p. 520.
- 65.-Sánchez, "¿Arquitectos o administradores?", p. 100.

- Hi ha qui li adjudicava un període encara més ampli; vegeu Santacana, *El monasterio*, p. 179.
- 66.-Questió que abordem en un altre article: Morelló, Jordi, "Financing a Romanesque Cathedral (Santa Maria d'Urgell, 12th century): an approximation from the testamentary gifts *ad opera*", dins Martina Saltamacchia (ed.), *Cathedral financing in Medieval Europe*, Amsterdam University, en premsa.
- 67.-Es tracta del monjo Ponç, obrer documentat entre 1170-1174; Altisent, *Diplomatari*, docs. núm. 370-71 i 492, p. 281-82 i 367. De l'antiga fàbrica montserratina d'època romànica sols se'n conserva la portada, que es considera de finals del segle XII.
- 68.-Altisent, *Història*, p. 175. Altisent dedueix que d'aquesta venda se n'encarregà l'administrador de les obres, per bé que el document de referència no l'esmenta.
- 69.-Pons, Cartulari, doc. núm. 23, p. 9, i doc. núm. 244, p. 148.
- 70.-Prenem les dates de Morera, Emili, *Tarragona Cristiana*, Institut d'estudis tarraconenses "Ramon Berenguer IV", Tarragona, 1981, vol. 1, p. 643, qui ja advertia del possible error de Finestres en la inversió dels abadiats de Pere de Curtacans i Pere de Concabella. Per la seva banda, Finestres aporta un sol document amb indicació expressa de Pere de Concabella com a abat de Poblet amb data del 1201; Finestres, *Historia*, t. II, p. 190. A jutjar, però, de la informació que manegem aquí, sembla del tot inversemblant que un mateix personatge pogués exercir ambdós càrrecs alhora, de manera que potser caldria optar per la versió de Morera.
- 71.-Als documents de l'època, l'abat acostuma a ser esmentat únicament pel prenom, com en un altre document del mateix any 1203, on, entre els monjos signataris, hi figura Pere de Concabella (a no ser que es tractés d'un parent homònim de l'abat); Elvira, Martín, *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, testimonios y memoria histórica*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 2010, vol. 2, doc. núm. 385, p. 517. L'indicat abat Curtacans morí en estranyes circumstàncies i, presumptament, el 1214; sobre això, vegeu Altisent, *Història*, p. 126-27.
- 72.- Pròpiament, tot arrenca de la donació del lloc que en va fer Pere de Bellví el 1201 a Joan de Mata, el fundador del susdit orde religiós; vegeu Xandri, Joana & González, Joan Ramon, "Origen de l'orde de la Santíssima Trinitat i la seva expansió inicial per les terres de Lleida, al segle XII-XIII", dins *Jornades de Treball del Grup de Recerques de les Terres de Ponent*, Anglesola, 2012, p. 171-202: <https://raco.cat/index.php/JornadesGRTP/article/view/363519> [Consulta: 15-11-2021].
- 73.-Recordem que Poblet explotava una granja en aquesta localitat. En tot cas, l'afer en qüestió competia tant a Poblet com als cavallers del Temple i de l'Hospital.
- 74.-Torné, *Catàleg*, doc. núm. 42, p. 30.
- 75.-Felip, "Notes", p. 56.